

УДК 811.112.2'42:34

Томнюк Л. М.

СПРЯМОВАНИЙ АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ ТА МОДЕЛЮВАННЯ АСОЦІАТИВНОГО ПОЛЯ КОНЦЕПТУ *GEFÄNGNIS*

У науковій розвідці здійснюється аналіз результатів спрямованого асоціативного експерименту, що проводився з метою виявлення й аналізу асоціативного комплексу образів в'язниці та прослеження його стереотипізації у свідомості носіїв німецької мови. Обґрунтовується доцільність застосування методики асоціативного експерименту під час дослідження етнокультурних концептів. Описується мета та перебіг експерименту, результати якого уможливили моделювання й аналіз асоціативного поля концепту *GEFÄNGNIS* як елемента німецької етносвідомості.

Ключові слова: асоціативне поле, асоціація, концепт, реакція, слово-стимул.

Томнюк Л. Н. *Направленный ассоциативный эксперимент как метод исследования и моделирования ассоциативного поля концепта GEFÄNGNIS.* – *Статья.*

В статье осуществляется анализ результатов направленного ассоциативного эксперимента, который проводился с целью выявления и анализа ассоциативного комплекса образов тюрьмы и прослеживания его стереотипизации в сознании носителей немецкого языка. Аргументируется целесообразность применения методики ассоциативного эксперимента при исследовании этнокультурных концептов. Описывается цель и ход эксперимента, результаты которого позволили осуществить моделирование и анализ ассоциативного поля концепта *GEFÄNGNIS* как элемента этнического сознания немцев.

Ключевые слова: ассоциативное поле, ассоциация, концепт, реакция, слово-стимул.

Tomniuk L. N. *Directed associative experiment as the method of research and modeling of the associative field of concept GEFÄNGNIS.* – *Article.*

The scientific research deals with the directed associative experiment analysis in order to reveal and analyze the associative complex of prison images and study its stereotyping in native German language speakers' consciousness. The investigation examines the feasibility of the associative experiment methodology during the ethnocultural concepts research. The description of the aim, course and results of the experiment gives the possibility to model and analyze the associative field of the concept *GEFÄNGNIS* as an element of German ethnic consciousness.

Key words: associative field, association, concept, reaction, stimulus word.

Постановка проблеми. У процесі концептуального аналізу поза увагою дослідника іноді можуть залишитися деякі вербалізатори досліджуваного концепту, що зумовлюється безперервною еволюцією мови, неможливістю фіксування всіх змін (розширення чи звуження) прямого та переносного значення окремого слова в лексикографічних джерелах. Тому під час дослідження лінгвокультурних концептів слід пам'ятати, що концепт є багаторівневим ментальним комплексом, який (крім смислового значення) охоплює також ставлення людини до позначуваного об'єкта дійсності, його оцінку та весь спектр пов'язаних із ним асоціацій [2, с. 55].

Американський психолог і психотерапевт В'єрджинія Сатір відстоює позицію, що допоки слова не викличуть «картинку» в нашій свідомості, вони не мають енергії [9]. Тобто асоціація – це свого роду мисленнєва реакція на сприйняте слово-стимул, це зображення, яке вимальовує наша свідомість у процесі розумово-мовленнєвої діяльності.

Важливість дослідження асоціативного поля етнокультурного концепту зумовлена тим, що кожний народ трактує те чи інше поняття по-різному, наділяє його особливим значенням і змістом, у якому відображаються цінності й традиції, специфіка його культури та світогляду, тобто у формуванні мовної картини світу активну участь бере поле асоціацій, що є специфічною когнітивною структурою мовленнєвої свідомості. Саме сукупність отриманих асоціацій на слово-стимул

дає змогу судити про психологічну структуру значення вихідного слова як про комплексне явище, що характеризується низкою параметрів, у числі яких простежується наявність деякого емоційного навантаження [1, с. 210]. Тому вважаємо за доцільне застосування методики асоціативного експерименту для дослідження, моделювання й аналізу асоціативного поля концепту *GEFÄNGNIS* як елемента німецької етносвідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує низка наукових експериментів, але найвідомішими з них, безсумнівно, є психологічні експерименти. Вагомий внесок у становлення й успішний розвиток сучасних психологічних експериментальних досліджень ще в XVII ст. зробив англійський філософ і емпірист Френсіс Бекон (1561–1625 рр.). Його вважають «фундаментатором усієї сучасної експериментальної науки» [5, с. 80]. Під час оброблення емпіричних даних філософ надавав перевагу методу індукції [8, с. 14]. Слід згадати також, що перші асоціативні експерименти мали компаративний характер – експерименти проводилися переважно з душевнохворими людьми, асоціації-реакції яких порівнювали з асоціаціями-реакціями здорових респондентів [7, с. 8].

Людина утворює асоціації з дитинства, не знаючи, що це явище вже десятки років є предметом дослідження психологів і філософів. Завжди, коли людина чує ті чи інші слова, вона автоматично поєднує їх зі збереженим у голові змістом. У цьому й

полягає принцип утворення асоціацій. У науковий обіг термін «асоціація» ввів яскравий представник емпіризму, засновник британського асоціативізму Дж. Локк у 1698 р. [6, с. 43]. Слід зазначити, що асоціативізм став провідним теоретичним напрямом у психології якраз завдяки працям англійських філософів-емпіристів [4, с. 56].

Із метою виявлення й аналізу асоціативного комплексу образів в'язниці та простеження його стереотипізації у свідомості носіїв німецької мови був проведений асоціативний експеримент, результати якого допоможуть з'ясувати, яке місце посідає концепт GEFÄNGNIS в індивідуальній і національній свідомості німецькомовної спільноти, які знання про в'язницю як соціальний інститут мають представники німецької культури, які емоції та почуття викликає в них слово *в'язниця* і з чим вони її асоціюють. Такий аналіз допоможе визначити суспільну значущість в'язниці та соціальний статус в'язнів у німецькомовному просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для опису асоціативного поля лексеми *Gefängnis* обираємо методику спрямованого асоціативного експерименту, оскільки вважаємо, що, спрямувавши асоціації респондентів шляхом обмеження напрямів асоціювання, зможемо отримати ширший спектр релевантних вербальних реакцій, які сприятимуть досягненню дослідницької мети.

Постановка конкретних завдань перед респондентом передбачає отримання великого комплексу реакцій, аналіз яких дозволить «дослідити індивідуальні особливості й отримати доступ до образів у свідомості носіїв німецької культури» [3, с. 135], проаналізувати асоціативне поле лексеми *Gefängnis* як доміанти лінгвокультурного концепту GEFÄNGNIS.

До проведення експерименту були залучені німецькомовні респонденти різного віку (від 16 до 64 р.), професій, статі, місця проживання. За гендерною ознакою групи були майже рівні (234 жінки, 224 чоловіка). Спрямований лінгвопсихологічний експеримент проводився у формі анкетування протягом 2016 р. на території Австрії (Відень, Грац, Клагенфурт) – 45% респондентів – і Німеччини (Гайдельберг, Беверштедт, Мюнхен, Єна, Мюльхайм, Карлсруе, Нюрнберг, Дортмунд, Гамбург, Бедесбах) – 55% респондентів.

Учасники експерименту зазначали в анкеті загальні персональні дані (місце проживання, стать, вік, освіта, поле діяльності) і повинні були за 10 хвилин навести асоціації до 10 напрямів асоціювання («підстави для ув'язнення», «умови ув'язнення», «суспільний і соціальний статус в'язниці», «завдання та призначення в'язниці», «в'язничні будні», «стосунки між ув'язненими», «в'язнична субкультура», «в'язнична мова», «в'язнична валюта», «почуття й емоції»). Вибір

саме таких напрямів асоціювання продиктований результатами проведеного компонентного аналізу лексеми *Gefängnis* і, на нашу думку, дозволить отримати об'єктивні та чіткі уявлення про в'язницю, закарбовані у свідомості носіїв німецької мови, а також визначити рівень їх обізнаності у сфері тюрмознавства, що уможливить визначення статусу та значення в'язниці в житті окремого індивіда та німецького суспільства загалом.

Усього було роздано 1000 анкет, з яких респондентами було заповнено 458 (45,8%). 54,2% потенційних респондентів, дізнавшись тему асоціативного експерименту, відмовилися взяти участь в анкетуванні. Беручи до уваги вікові характеристики та поле діяльності, було встановлено, що серед респондентів – 23 учні, 325 студентів і 110 працевлаштованих осіб.

Отримано 4580 реакцій, із них вербальних – 3710, нульових – 870 (183 реакції від чоловіків, 687 – від жінок).

Ознайомившись із наявними в психолінгвістиці можливостями класифікацій словесних асоціацій, які трапляються в працях Аристотеля, М.В. Крушевського, О.О. Леонтєва, Дж. Міллера, І.Г. Овчиннікової, Ч. Осгуда, Ф. де Соссюра, Д.І. Терехової, О.М. Шахнаровича та ін., здійснимо аналіз отриманих асоціацій за типами.

Семантичні асоціації:

1) абстрактні: *Hoffnung / Niederlage / Kernzweiflung / Rache / Leid / Gerechtigkeit / Einsamkeit / Gewalt / Vorurteil / Aggression / Resignation / Unsicherheit / Ziellosigkeit / Druck / Kummer / Schmerz / Mitleid ma in.;*

2) конкретні: *Arbeit / Sport / Dienst / Geste / Mimik / Diebstahl / Zigaretten / Schokolade / Geld / Tabak / Drogen / Essen / Kippe / Bildung ma in.;*

3) парадигматичні: *Verwahrung, Kontrolle / lernen, schützen, helfen / Eingliederung in die Gesellschaft, Arbeitsverhältnis nach der Haft, geregelter Arbeitsalltag, geregeltes Leben / Mord, Totschlag, Drogenhandel, Schmuggel, Steuerhinterziehung / Hölle, Folter / Privatsphäre, Beschäftigungsmöglichkeiten, Sport, Ausbildung / niedrig, negativ, besetzt/alles verloren, ein Neuanfang, keine Akzeptanz / Hierarchie, Verbindungen, Gruppe / Aggression, Angst / Kumpels, Zusammenhaltung / Schlägereien, Kämpfe, Streit / Unterstützung, Freundschaft, Akzeptanz / Aggression, Gefahr, Prügeleien / Toilette, kein Handy / untere Schicht, Abrutsch, Verachtung, Ausgrenzung / geächtet, niedrig, von oben herab / langweilig, traurig / essen, trinken, schlafen, aufs Klo gehen / eintönig, streng, geregelt / arbeiten, essen, schlafen ma in.*

4) синтагматичні: *System zur Bestrafung und geplantes Freiheitsentzug / Isolierung von der Gesellschaft / Bildung aus Sicherheitsgründen der Bevölkerung des Staates / Verbesserung der Welt / Schutz der Bevölkerung vor Verbrechen / zu wenig*

Raum in den Gefängniszellen / eine einzelne Zelle mit Bett und Klo / der Mensch in voller Isolation / Menschen aus armen Regionen / eigene Institution mit Regeln und Gesetzen / Kampf ums Leben / reglementierte Abläufe (standardisiert und bürokratisch festgelegt) / harte Arbeit / Suche nach Bestätigung / Reintegration durch begleitende Maßnahmen im Gefängnis / Vorbereitung auf Reintegration / Subkultur von Gaunern / Identifikation mit dieser Kultur / Gegenpol: «Eigene Welt» / Rollenverteilung nach eigenen Regeln / Gesetz des Stärkeren / Ablehnung der Gesellschaft / Schutz der Gesellschaft / gesetzwidrige Handlung / Sicherheit der Gesellschaft / geheime Sprache ma in.;

5) предикативні: *«absitzen» der Haft / Rechteschützen und das Gesetz / Räuber einfangen (auch Mörder) / Mörder hinter Gitter bringen / die «Bösen» nicht ins Volk lassen / die Straftäter isolieren / Sicherheit garantieren / Schuldige strafen / die Bevölkerung vor den Gefährlichen schützen / Depression ins Leben rufen / alle sollen überwacht werden / werden schlimm behandelt / Menschenbedürfnisse erfüllen / in der Zelle sitzen / mit Verwandten per Telefon kommunizieren / schlafen / träumen / aufwachen / auf dem Metallbett liegen / den ganzen Respekt verloren / arbeiten / mit Verwandten kommunizieren / etwas zu sich nehmen / Angst vor Gesetzesverstoße haben / das Gesetz schützen / Straftäter isolieren / Kriminalität vernichten / eine Haftstrafe verbüßen ma in.;*

6) порівняльні: *Gruppierung wie im normalen Leben: Skala an Möglichkeiten / werden wie*

Abschaum behandelt / wie die Jugendsprache / Tätowierungen wie Erkennungszeichen / Haft als Abschreckung / 100% schlimmer als 1-Sterne Hotel / verschieden, wie bei Straßenbanden.

Як засвідчують дані таблиці 1, під час експерименту респонденти найчастіше вдавалися до вибору прагматичних асоціацій, щоб охарактеризувати в'язницю. На нашу думку, це пояснюється тим, що людина під час взаємодії з навколишнім світом із метою отримання нових знань тяжіє до осмислення нового предмета дійсності через призму своїх почуттів, емоцій і вже накопиченого досвіду. Серед імпліцитних і експліцитних оцінних асоціацій чітко простежується домінування негативних асоціацій над позитивними, що свідчить про негативне ставлення носіїв німецької культури до інституту в'язниці та всього, що пов'язане з нею. Слід зауважити, що серед емотивних асоціацій теж переважають ті, які виражають негативні почуття й емоційні стани.

Вартим уваги є той факт, що серед проаналізованих асоціацій переважають парадигматичні, синтагматичні та предикативні асоціації, що виражені словосполученнями та складними синтаксичними конструкціями. Вибір складніших мовних одиниць сигналізує про низький рівень знань німців про сутність і призначення в'язниці, оскільки відсутність чітких вербальних асоціацій свідчить про те, що в'язниця є концептом, який належить до пасив-

Таблиця 1

Прагматичні асоціації (асоціації, які виражають емоційно-оцінну характеристику респондентами слова-стимулу):

1) оцінні асоціації (асоціації, в яких простежується ставлення респондента до слова-стимулу та його оцінка, виражені в більшості випадків атрибутивними словосполученнями та якісними прикметниками, рідше – іменниками):	а) імпліцитні:	б) експліцитні:
		– негативні: <i>rauer Umgangston / das schlimmste, was es unter den Status gibt / Konflikte und Gewalt / Menschen hassen sie / unheimliches Vorurteil / ein Ort, wo die «Bösen» sitzen / Prügeleien / Aggression / Psychopatten / eine isolierte Gesellschaft / Menschen ohne Hoffnung / Albtraum / Hölle / Ekel / Prügel ma in.</i>
	– нейтральні <i>ein Platz, wo Verbrecher isoliert sind / ohne Veränderungen / nichts Besonderes</i>	– нейтральні <i>monoton / nicht abwechslungsreich / repetitiv / eine Wiederholung (ewige) / nichts öde / normal</i>
		– експресивні <i>Erwachsenenversion der «stillen Ecke» / Jäger und Beute / brocken heaven</i>
2) емотивні асоціації (почуття й емоційні стани, що викликані словом-стимулом, репрезентовані іменниками та дієприкметниками):	а) почуття:	а) почуття:
	<i>Hass / Wut / Trauer / Selbsthass / Ärger / Sehnsucht / Respekt / / unterschwellige Aggression / Langweile / Angst / Scham / Farbenfrohslosigkeit</i>	<i>Enttäuschung / Frustration / Einsamkeit / Bereuen / Entmutigung / Trostlosigkeit / Bedauern / Stress / niedergeschlagen / verbittert / verzweifelt / gleichgültig / Depression / Verzweiflung</i>
3) інші ментальні структури (асоціації, вербалізовані складними синтаксичними конструкціями, – поширеними словосполученнями та реченнями).		

ної зони у свідомості німців, і в повсякденному житті в процесі мовленнєво-розумової діяльності вони фактично не стикаються з явищами та предметами, через ототожнення в'язниці з якими вони могли б акумулювати нові знання про в'язницю як суспільний інститут. Отже, у німецькому суспільстві в'язниця є закритою системою із власним механізмом управління, окремим мікросуспільством, яке функціонує поза межами цілого суспільства, має своїх «громадян», свої закони, завдання та функції, до яких не мають доступу та відношення законослухняні громадяни. Усе, з чим людина не стикається в повсякденному житті, є для неї новим і непізнаним. Тому під час проведення експерименту в усіх респондентів виникали труднощі з більшістю напрямків асоціювання, що свідчить про їхню необізнаність у цій сфері через відсутність доступного та відкритого джерела, з якого вони б могли черпати нові знання про в'язницю. А якщо фонові знання про той чи інший предмет дійсності в людини відсутні, під час розмови в неї виникають труднощі, і вона намагається пояснити й описати його через інші предмети дійсності, які вже стали досвідом, упорядковуючи та вербалізуючи при цьому свої думки й необхідну інформацію в певній формі з певним змістом, тобто через використання в мовленні складних ментальних структур, у яких відображається спосіб індивідуального та колективного мислення.

Отже, методу спрямованого асоціативного експерименту в лінгвістичних дослідженнях відводиться особливе місце, оскільки результати його застосування доводять, що те, що відбувається під час асоціативного експерименту, також має місце в кожній розмові між двома людьми – та чи інша одиниця свідомості виступає на передній план, тим самим ускладнюючи або взагалі унеможливаючи вольову інтенцію мовця. Можна стверджувати, що активний комплекс асоціацій миттєво переносить нас у стан неволі, примусового мислення та дій. Тому вважаємо методіку спрямованого асоціативного експерименту ефективнішою за вільний експеримент, оскільки таким шляхом удалося відкрити ширший доступ до ментального лексикону німецькомовних осіб і отримати значну кількість не лише вербальних, а й нульових реакцій, результат аналізу яких відкрив бачення в'язниці очима окремого представника німецької етноспільноти та нації загалом і проллє світло на справжнє ставлення німецького суспільства до в'язниці та в'язнів, що допоможе знайти відповідь на одне з найскладніших суспільних питань – як збільшити відсоток успішної реінтеграції в суспільство людини, за плечима якої відбування покарання в місцях позбавлення волі.

У наступному дослідженні буде здійснений аналіз отриманих у результаті проведеного спрямованого асоціативного експерименту реакцій респондентів і опис гендерних особливостей концепту GEFÄNGNIS у німецькій етносвідомості.

Література

1. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента / Е.И. Горошко. – М. : Изд. группа «РА-Каравелла», 2001. – С. 200–320.
2. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику : [учеб. пособие] / В.А. Маслова. – М. : Флинта ; Наука, 2011. – 295 с.
3. Осовська І.М. Сучасний німецькомовний сімейний дискурс: ментальний і вербальний ресурс : [монографія] / І.М. Осовська. – Чернівці : РОДОВІД, 2013. – 402 с.
4. Asanger R. Der Brockhaus Psychologie: Fühlen, Denken und Verhalten verstehen / R. Asanger, T. Bliesener ; hrsg. von der Lexikonredaktion des Verlags F. Brockhaus. – Mannheim : Brockhaus, 2009. – 703 S.
5. Černý J. Dějiny lingvistiky / J. Černý. – Olomouc : Votobia, 1996. – 517 s.
6. Janíková V. Osvojování cizojazyčné slovní zásoby / V. Janíková. – Brno : Masarykova univerzita, 2005. – 184 s.
7. Kast V. Die Tiefenpsychologie nach C.G.Jung / V. Kast. – Ostfildern : Patmos Verlag, 2014. – 128 S.
8. Paulík K. Psychologie sportu / K. Paulík. – Ostrava : Filozofická fakulta, Ostravská univerzita, 2006. – 156 s.
9. SASSERLONE.DE [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zeit.de/index>. <http://www.sasserlone.de/autor/101/virginia.satir/>.